

J. C. Janssen, *De lotgevallen van de Utrechtse klokken in de bezettingstijd in „De Schakel“* (gem. Utrecht) van okt. 1957 is samengesteld met behulp van notities van W. Stooker.

Documentatie van W. Stooker is opgenomen in de beide tot nu toe aan de stad Utrecht gewijde afleveringen van de van Rijkswege opgestelde Geïllustreerde Beschrijving van monumenten van geschiedenis en kunst (resp. E. J. Haslinghuis, Den Haag 1956 en E. J. Haslinghuis en C. J. A. C. Peeters, *De Dom van Utrecht*, Den Haag 1965).

Over W. Stooker en zijn werk:

- 1942 - MbOU, 33. E. (= G. A. Evers). *Bij Willem Stookers 25-jarige ambtsvervulling.*
- 1957 - MbOU, 50. De J(long) W. Stooker, *erelid van Oud-Utrecht.*
 - De Timmerwerf, nr. 38, 3. Pl(anjer), *Jubilaris Stooker verlaat de dienst.*
 - Jvsl. Utrechts Monumentenfonds 1956-'57, 6.

- 1966 - MbOU, 42. C. L. Temminck Groll, *De Hervormde Kerk te Vreeswijk.*
 - MbOU, 62. Aanvulling op bovenstaande.
- 1967 - MbOU, 9. Geheel nummer met bijdragen van het Bestuur, C. L. Temminck Groll, K. de Wilde, M. D. Ozinga en T. Harteveld.
- 1970 - JbOU, 9. Meta A. Schimmel, *Nederlandse Hervormde kerk te Maarsse.*
- 1972 - MbOU, 10. C. L. T(emminck) G(roll), *W. Stooker, 80.*
- 1980 - MbOU, 150, *62 jaar gemeentelijke monumentenzorg* (n.b. dit had moeten zijn: 55 jaar).
- 1982 - MbOU, 96, *W. Stooker 90 jaar.*
- 1983 - U.N. 27 juli, C. A. Schilp, *W. Stooker overleden.*

NIEUWEGEIN EN HET GEIN

De naam Nieuwegein

Om de woningnood in het hart van de provincie Utrecht op te lossen is het plan ontwikkeld om ten zuiden van de stad Utrecht een nieuwe stad te bouwen. Hiertoe werden de gemeenten Jutphaas en Vreeswijk op 1 juli 1971 samengevoegd tot één nieuwe gemeente. Deze nieuwe gemeente kreeg de naam Nieuwegein. Deze naam is echter niet bedoeld als een grap, maar heeft een historische achtergrond. In het zuiden van de voormalige gemeente Jutphaas tegen de oude grens van de gemeente Vreeswijk heeft namelijk vroeger het stadje het Gein gelegen, waarvan hierna in het kort de historie volgt.

De voorgeschiedenis van het Gein

Het scheepvaartverkeer van de stad Utrecht met de Duitse Hanze-steden ging oorspronkelijk langs de Kromme Rijn. Om de waterstand in de rivier te beïnvloeden werd er bij Wijk bij Duurstede een dam in de Kromme Rijn gelegd. Deze dam lag er volgens een oorkonde uit 1165 al. Een gevolg hiervan was het dichtslibben van de Kromme Rijn waardoor deze als scheepvaartweg onbruikbaar werd. De stad Utrecht zocht daarom een nieuwe verbinding met de Rijn. Hiervoor is in 1148 een vaart gegraven van Utrecht naar de Hollandse IJssel. Bij het graven van deze vaart is waarschijnlijk gebruik gemaakt van een oude Rijnarm, die op enige afstand van Oudegein zuidwaarts naar de IJssel liep. Deze vaart bestond uit een gedeelte van de Vaartse Rijn en het deel, dat later de Doorslag genoemd wordt, dat uitmondt in de IJssel. De IJssel stond toen nog in open verbinding met de Lek. Om het hogere Lekwater tegen te houden is de Doorslag afgedamd. Deze dam heeft vermoedelijk eerst in de omgeving van Oudegein bij de Rantdijk ge-

legen. Later is de dam waarschijnlijk door het verlanden van het stuk Rijnarm tussen dam en IJssel naar het zuiden verplaatst.

De tol van het Gein

Reeds voor het jaar 1200 hieven de bisschoppen van Utrecht tol bij de dam in de vaart in de omgeving van Oudegein en het Gein. Tot het jaar 1200 hebben deze dam en tol waarschijnlijk bij de Rantdijk gelegen. In het jaar 1217, het jaar waarin het Gein een afzonderlijk kerspel werd, bevonden dam en tol zich in de omgeving van de oude Geinbrug, die onlangs afgebroken is. Tussen de jaren 1200 en 1217 is de dam vermoedelijk verplaatst van de omgeving van de Rantdijk naar het gebied in de nabijheid van de oude Geinbrug. Het is mogelijk dat de tol in deze periode tijdelijk bij de stad Utrecht is geheven.

Volgens een oorkonde uit 1220 mocht de bisschop van Utrecht van de keizer de tol van het Gein naar welgevallen binnen zijn gebied verleggen. Van dit recht maakte hij gebruik toen er een nieuwe handelsweg ontstond bij het graven van de nieuwe vaart van Jutphaas naar Vreeswijk omstreeks 1289, waarbij de tol gedeeltelijk naar Vreeswijk is verplaatst. Het graven van deze vaart, de Vaartse Rijn, was noodzakelijk nadat door verlanding en voor waterstaatkundige belangen de IJssel in 1285 bij het Klaphek afgedamd was. In het Gein bleef toen de tol nog noodzakelijk vanwege de handel van de plaatsen IJsselstein, Montfoort, Oudewater, Gouda, e.d. met Utrecht, welke via de IJssel en Doorslag plaats vond.

De tol van het Gein wordt samen met de tol aan de nieuwe vaart bij Vreeswijk nog in verscheidene oorkonden genoemd en zij bleven in stand tot het eind van de 16e eeuw. De Geindam, die door het adfand-

men van de IJssel bij het Klaphek in 1285 overbodig werd, is „doorgeslagen”, waardoor mogelijk de naam Doorslag is ontstaan.

Het Gein als nederzetting en stad

Het Gein is door zijn gunstige ligging als handelsnederzetting bij de dam ontstaan. Hier werden namelijk de goederen van een schip aan de ene kant van de dam overgeslagen naar een schip aan de andere kant van de dam. In het jaar 1244 stond daarvoor op de dam of dijk zelfs een kraan om de goederen gemakkelijk over te kunnen laden. Het Gein vormde als zodanig een onderdeel van de handelsverbinding tussen Utrecht en onder meer de Duitse Hanzesteden.

De bewoners van het Gein hadden eerst zelf geen kerk, maar waren aangewezen op de kerspelkerk van Eiteren bij IJsselstein. Doordat bij ruw weer en in de winter de IJssel buiten haar oevers trad, konden de bewoners van het Gein hun kerk niet bezoeken. Een vijftiental gezinnen onder Vreeswijk was dan om dezelfde reden eveneens van hun kerk gescheiden. Om deze bezwaren op te lossen gaf de bisschop in 1217 aan deze bij elkaar wonende kerspelgenoten van Vreeswijk en van Eiteren vergunning om in het Gein - binnen het kerspel van Eiteren - een kerk te bouwen. Hiervoor werd een nieuw kerspel gesticht waaronder eveneens de hofstede en landen van de Rijpikkerwaard kwamen te ressorteren. De grens van het nieuwe kerspel liep verder aan de ene kant tot aan Oudegein en de grens met het kerspel Jutphaas en aan de andere kant langs de IJssel en van een gracht achter het huis van een zekere Wendekind tot aan de Wierssteeg, die vroeger naar de hofstede de Oude Wiers onder Vreeswijk leidde.

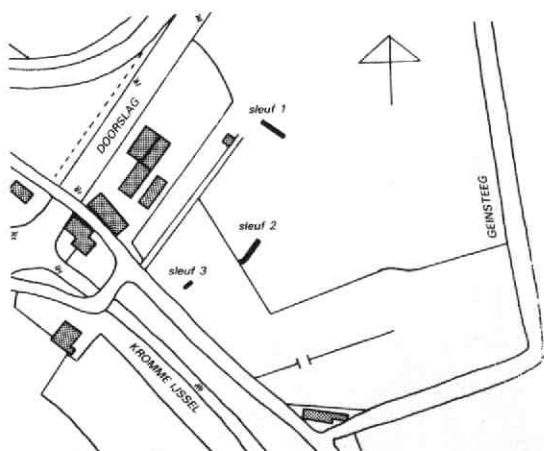
De bloei van het Gein en de ligging aan de grens van het gebied van de bisschop van Utrecht vormden voor de naijverige graven van Holland de aanleiding om deze plaats telkens weer aan te vallen. Reeds in 1202, tijdens de oorlog tussen de bisschop en onder andere de verbonden graven van Holland en Gelre, zal het Gein waarschijnlijk verwoest zijn. Ook voer de graaf van Holland in de herfst van het jaar 1225 met een aantal schepen de Lek op en legde hij het pas kort tevoren tot kerkdorp verheven Gein geheel in de as. In de loop van de 13e eeuw kreeg het dorp nog meer van dergelijke aanslagen te verduren. Om hier een einde aan te maken en het Gein tegen deze aanvallen te beschermen gaf de bisschop in 1294 stadsrecht aan het dorp. Er werd een stadsgracht gegraven en de bewoners van het Gein binnen deze gracht kregen de rechten en plichten van poorters. Ook werd hierbij voor het bestuur een bank van schout en schepenen ingesteld.

In deze tijd was het Gein ondanks de vele aanslagen en de concurrentiepositie van Vreeswijk nog een bloeiend handelsstadje. In 1333 echter werd het Gein wederom geplunderd en in brand gestoken, waarna de bloei van het stadje zich mede door de nieuwe vaarweg naar Vreeswijk niet meer tot het oude niveau kon herstellen. In 1348 richtten de Hollanders wederom verwoestingen aan in de omgeving van het Gein en in 1402 werd het stadje door Jan van

Arkel, heer van Zoelen, geplunderd en in brand gestoken. Het Gein was toen grotendeels vervallen en verwoest. In 1438 was het zelfs niet meer in staat om uit eigen middelen een priester te onderhouden en werd de geestelijke zorg overgedragen aan de biechtvader van het klooster, dat in 1423 in de verwoeste stad was gesticht. Later is de kerspelkerk met de pastorie bij het klooster ingelijfd, waardoor het Gein als afzonderlijk kerspel ophield te bestaan. Het Gein behield echter wel zijn schepenbank, waarvoor in 1476 binnen de stad zelf echter niet meer voldoende bekwame burgers waren en die toen uit de aangrenzende kerspelen mochten worden gekozen.

Het klooster Nazareth

In 1421 werd door een overstroming het zusterhuis van St. Franciscus in Almkerk verlaten. Drie begijnen uit dit klooster vluchtten naar Utrecht en zochten daar later in de omgeving een plaats om een nieuw klooster te bouwen. In de verwoeste stad het Gein, waar de kerk en pastorie nog aanwezig waren, werd daartoe een huis gekocht op de oude dijk (Geindijk), waar vroeger de Lek (IJssel) langs liep. Dit huis werd afgebroken en met toestemming van de pastoor en de burens van het Gein wat dichterbij de kerk weer opgebouwd. In 1423 is het klooster Nazareth gesticht. Het gebouw bestond oorspronkelijk slechts uit een langwerpige huis van zeventig voet lang en het stond bij de oude parochiekerk en pastorie, welke omstreeks 1438 met het convent werden verenigd. Bij het klooster bevond zich nog een sterk stenen huis, dat naar een vroegere bewoner Ruwesen genoemd werd. Dit huis heeft Gerrit Claesen, de zaakwaarnemer van het klooster, in 1427 gekocht om daar samen met zijn vrouw onder de bescherming van het klooster te wonen. In 1433 kreeg het klooster zijn eigen biechtvader, vader Herman, die zijn intrek nam bij Gerrit Claesen. Drie jaar later werd er voor hem een eigen woning gebouwd en wel 75 voet lang en twee verdiepin-

De ligging van de opgravings-sleuven, schaal 1 : 3.000

gen hoog. Het klooster was inmiddels door giften en uit nalatenschappen zo rijk geworden, dat het in 1428 meer dan 250 morgen (ruim 200 ha) land bezat. Het aantal zusters was in dat jaar tot 30 gestegen. Omstreeks 1441 kreeg vader Herman toestemming van de paus om de oude kerspelkerk en de pastorie met het klooster te verenigen. Hierdoor verviel zijn plan om op het kerkhof een kloosterkerk te bouwen. Hij heeft toen het kloostergebouw laten vertimmeren en verfraaien. In 1460 werd het voorzien van een ringmuur en een kloosterpoort en in 1477 is het nog verfraaid met een pand of gaanderij. Aan de parochiekerk werd in 1515 voor meer dan 2200 gulden vertimmerd. Het complex waaruit Nazareth bestond zal verder waarschijnlijk nog een bouwhuis, koestal, turfschuur, bakhuis, brouwhuis en waterhuisje omvat hebben.

In het eigenlijke kloostergebouw waren de cellen voor de zusters. Deze kamertjes waren oorspronkelijk zeer eenvoudig ingericht en slechts met horden van elkaar gescheiden. Bij het toenemen van de welvaart en de rijkdom van het klooster werden zij van wat meer gemak voorzien.

Bij deze cellen lag ook de zitkamer van de mater of later priorin, die wat weelderiger was ingericht. Tevens was hier de slaapzaal met de aan de muur bevestigde koetsen of opgeslagen bedsteden van de nonnen. Beneden had men een pronkkamer, waarin zich een schouw bevond. Op de benedenverdieping lag ook de eetzaal met een etenstresoorpje of buffetje, de spinkamer met de spinnewielen en het weefgetouw, de kapittelkamer, de spreekkamer met het getraliede spreekvenster, de ziekenzaal, de keuken en andere vertrekken.

In de woning van de biechtvader werd gastvrijheid geboden aan de relaties van de zusters en aan reizende geestelijken.

De zusters hielden zich bezig met het verplegen van zieken, handwerkonderwijs zoals spinnen, weven en breien, het schrijven van stichtelijke boeken, kleuren

Gerestaureerde steengoed kannetjes uit de 14e (links) en 15e eeuw (rechts).

van missalen, stikken of borduren van zitkussens, kerk- en altaarversierselen e.d.

Na een tijd van zedelijk verval in het klooster werd door de hervorming en de opkomende oorlog met Spanje het verblijf op het platteland voor de zusters minder wenselijk. In 1572 vertrokken de nonnen uit het Gein naar de stad Utrecht.

De proefopgraving

De plaats waar het stadje het Gein met het klooster gelegen heeft is te vinden aan de oostkant van de Doorslag, waar deze in de Kromme IJssel uitkomt. In

Kommetje, bordje en zalfpotje uit de 16e eeuw.

de daar gelegen boomgaard zijn de eventuele overblijfselen van het stadje te vinden.

In het kader van de voorbereiding van het bestemmingsplan Oudegein heeft de gemeente Nieuwegein verzocht een onderzoek in te stellen om na te gaan of er nog restanten van het Gein aanwezig zijn. In overleg met de provinciaal archeoloog drs. W. J. van Tent heeft de Archeologische Werkgroep Zuidwest-Utrecht een proefopgraving gehouden van 20 december 1975 tot 13 maart 1976. Hiertoe werd met een door de gemeente beschikbaar gesteld dragline een drietal sleuven gegraven (zie kaartje). Deze sleuven hadden een diepte van 60 tot 80 cm. Aan de noordwestkant van sleuf 1 bevond zich een oude slootopvulling, die materiaal bevatte uit de 13e tot 15e eeuw. Vlak daarbij lag een V-vormig gootje van bakstenen, dat diende voor het verzamelen of afvoeren van regenwater. Aan de zuidoostzijde van deze sleuf lag een lichte fundering, die gedeeltelijk opzij gedrukt is. Gezien de centrale ligging is deze fundering vermoedelijk een bijgebouw van de kerk of het klooster. Het vondstmateriaal uit sleuf 1 bevat slechts enkele fragmenten uit de 13e eeuw, maar scherven uit de 14e en 15e eeuw overwegen.

In de tweede sleuf is een bewoningslaag uit de 13e eeuw gevonden, die versneden is door een oude sloot, die opgevuld is met materiaal uit de 15e en 16e eeuw. Aan de zuidwestkant van sleuf 3 bevond zich ook weer een oude sloot of gracht. Het is heel goed mogelijk dat deze gracht zich voortzet tot de thans nog bestaande sloot, die de boomgaard omringt. Op deze manier is een ongeveer 8 meter brede gracht te reconstrueren, die de oude stadsgracht geweest zou kunnen zijn. Het vondstmateriaal uit sleuf 3 dateert overwegend uit de 13e eeuw. Met deze proefopgraving is duidelijk aangetoond, dat er over het terrein

verspreid nog vele sporen van het stadje aanwezig zijn.

R. J. Ooyevaar

Literatuur

- J. G. Böcker, A. E. Rientjes: Het kerspel Jutphaas, 1947.
Z. van Doorn: Uit de vroege geschiedenis van Rijpikkerwaard en omgeving, 1959.
J. J. de Geer: Oudegein en het Gein - In: Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht, 1843.
J. J. de Geer: Eene schets van het voormalige handelsverkeer door het Gein - In: Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht, 1843.
J. J. de Geer: Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheden der provincie Utrecht II: Het Gein en Oudegein, 1867.
P. J. B. Luykx: Het huis Nieuwegracht 165, een overblijfsel van het voormalige Arkelklooster - In: Maandblad van Oud-Utrecht, 1968, pag. 1-5.
R. J. Ooyevaar: Onderzoek naar de historische gegevens van het Gein en het aldaar gelegen klooster Nazareth - In: Westerheem XIX, 1970.

- R. J. Ooyevaar: Een proefopgraving in het Gein, gemeente Nieuwegein - In: Westerheem XXVI, 1977.
R. J. Ooyevaar: Zijn er nog restanten van het stadje het Gein? - In: Historische Kring IJsselstein no. 11, 1979.
J. Prakken: Het Gein, de Geintol en de Toltoeren - In: Maandblad van Oud-Utrecht, 1951.
W. F. J. den Uyl: De Hollandse IJssel (van klaphek tot Montfoort) - In: Provinciale Almanak voor Utrecht, 1926.
J. Vink: Utrechts Rijnverbinding in de loop der eeuwen - In: Maandblad van Oud-Utrecht, 1928.
L. G. Visscher: Oorspronck, beginsel ende Voortganck, voorders wat Fundateurs, Overste ende Regeerders dattet convent int Geyn buyten Utrecht gehadt heeft, byeenvergaderd door Io. Buysling, pater aldaer, a° 1574 - In: Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht, 1842.
A. Visser: Nazareth een Utrechtsch Konvent - In: Utrechtsche Volks Almanak, 1852.
M. van Vliet: Het Hoogheemraadschap van de Lekdijk Boven-dams, 1961.
J. A. van Hengst en F. A. R. A. baron van Ittersum: De Lekdijk Benedendams en de IJsseldam, 1900-1907.

BELANGRIJKE AANWINST VOOR HET STREEKMUSEUM RHENEN

De kollektie van het Streekmuseum Rheden is onlangs uitgebreid met een klein, maar zeer belangrijk voorwerp, nl. een kopie van het pelgrimsteken van Sinte Cunera, de heilige jonkvrouw van Rheden.

Een pelgrimsteken was in de middeleeuwen een soort reissouvenir, dat door de pelgrim werd gekocht in het bedevaartsoord. Het insigne dat op de terugweg werd gedragen, diende als onderscheidings- en herkenningsteken en men schreef er ook bepaalde krachten aan toe ter bescherming van lijf en goed op de terugreis en thuis tegen ziekte en ander onheil.

Ter gelegenheid van de grote jaarlijkse processie op 12 juni hebben de kerkmeesters grote aantallen van deze Cunera-pelgrimstekens laten vervaardigen. Zo is uit de onkostenrekening van de Cunerakerk over het jaar 1572-1573 bekend, dat er 110 pond lood werd gekocht om de „teyckenen voor die pelgrims“ te gieten. De bouw van de Cuneratoren is o.a. mogelijk geweest door de opbrengst van de verkoop van deze tekens.

Tot nu toe is er maar één exemplaar gevonden, en wel in Heteren door 2 leden van de archeologische werkgroep van de Historische Kring Kesteren en Omstreken. Dit unieke stuk verkeert in zeer slechte staat en valt door de slechte lood-tin alliage uit elkaar, zonder dat restauratie oplossing kan bieden. Om deze reden heeft de Historische Kring Kesteren besloten het voorwerp te laten kopiëren door het Centraal Laboratorium voor Onderzoek van Voorwerpen van Kunst en Wetenschap in Amsterdam (waar ook de goudschat van Rheden is gekopieerd). Aangezien het Streekmuseum Rheden ook heel graag een kopie in haar kollektie wilde hebben, zijn er twee exemplaren vervaardigd. Verscheidene partikulieren en twee ver-

